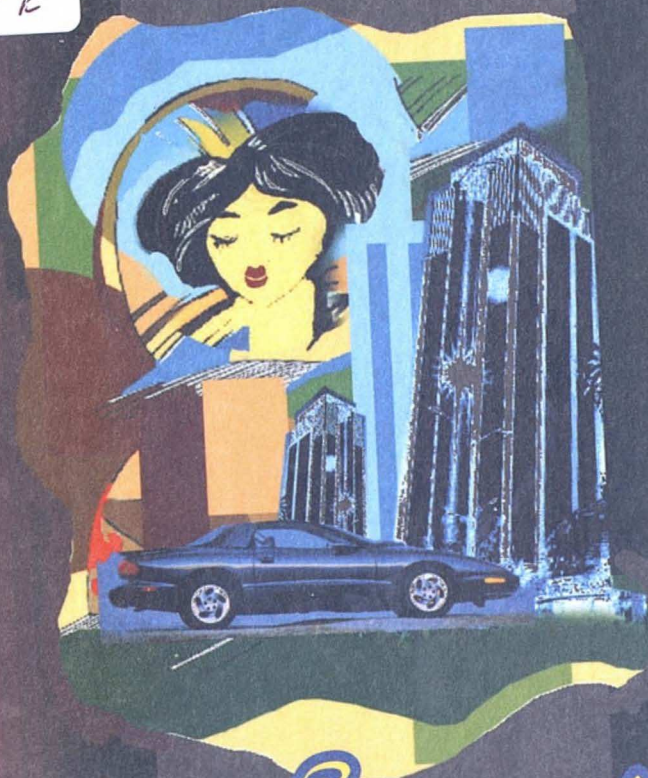

Султанлі
Залвабаев

А 2007
25к

Ең әдемі
Келімішек

«Ана тілі»
баспасы
ЖШС
2006

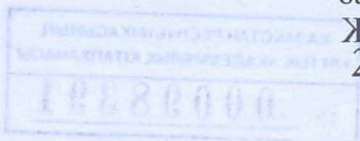
Султанлі Балғабасев

Ең әдемі Келінішек

Әңгімелер
мен
пьесалар

«Ана тілі»
баспасы
ЖШС
2006

ББК 84 Қаз 7
Б 22

*Қазақстан Республикасы Мәдениет және
ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитетінің бағдарламасы
бойынша шығарылды*

Балғабаев С.

Б 22 Ең әдемі келіншек. (Әңгімелер мен пьесалар). — Алматы:
«Ана тілі» баспасы, 2006. — 272 бет.

ISBN 9965-670-77-3

Көптеген прозалық және драмалық шығармалары арқылы қалың оқырман мен көрермен қауымның ықыласына бөленіп жүрген белгілі қаламгер-драматург Сұлтанәлі Балғабаевтың бұл жинағына оның таңдаулы әңгімелері мен пьесалары енді. Қаламгер қаламынан туған әңгімелері мен пьесалары бүгінгі заман адамдарының психологиялық болмыс-бітімін, тірліктегі қаракетін, өмірдегі өзіндік күресін шынайы көрсетуімен ерекшеленеді.

Жинақтың тілі тартысты әрі көркем, қызғылықты оқылады.

Б $\frac{4702250200}{00(05)-06}$ — 06

ББК 84 Қаз 7

[ISBN 9965-670-77-3

© Балғабаев С., 2006

© «Ана тілі» баспасы ЖШС,
2006

Әңгімелер

ТОҚАЛДАН ТУҒАН ҰЛЫ КӨСЕМ

Бұл оқиға 1991 жылы Қазақстанның кілең казактар тұратын «Коммунизм» дейтін ауылында болып еді.

Әрине, казак дегеннен кейін оның аржағынан руы не, қай жүзге жатады дейтін сұрақ туындайды. Оған дұрыстап жауап бермесең біраз жұрттың айызы қанбайды, тіпті, кейбіреулер жазғаныңды оқымай қоюы да мүмкін — сондықтан да, амал жоқ, бір-екі ауыз шежіре айтайық.

Барлық адам баласы маймылдан жаралған дейтін сөз бар, оның өтірік-шынын кім білсін, ал коммунизмдік қазақтардың Домбауыл дейтін шалдан тарайтыны өте анық еді. Яғни, баяғы заманда Домбауыл деген шал болған, сол Домбауылдан Бұланбай, Ұланбай деген екі бала қалған — коммунизмдіктер осы екі баланың ұрпақтары еді... Шежіремізді ұзаққа созбай, тап осы жерден бітірсек те жарар еді, бірақ мәселенің титімдей кілтипаны бар. Әлгі екі баланың үлкені — Бұланбай Домбауылдың бірінші әйелінен, яғни бәйбішесінен, кішісі — Ұланбай екінші әйелден, яғни тоқалынан туған.

Егер Домбауыл тоқал алмай жәйіне жүрсе, сөйтіп кейінгі ұрпағы тек бәйбішеден ғана тараса, онда шежіренің басында Бұланбай да жоқ, Ұланбай да жоқ, қасқайып Домбауыл шалдың өзі тұрар еді. Домбауылдың бүкіл ұрпағы кез-келген жерде оңгімені Домбауылдан бастар еді. Бірақ бәйбішеден және тоқалдан туғандар болып бөлінгеннен кейін мұндай ауызбіршілік байқалмайды. (Осыны көргенде екі әйел алмау керек дейтін Коммунистік партияның баяғы саясаты көрегендік екен-ау деген ой келеді.)

Әрине, Ұлы Қазан төңкерісіне дейін, яғни феодализм заманында бәйбішіден туғандардың жұлдызы жанып, тоқалдан туғандардың қор болып жүргендері Қазақстан тарихын жазған белгілі ғалымдардың еңбегінде өте жақсы айтылады, сондықтан да сан ғасырлар бойы бұланбайлардың ұланбайларды қалай қанап, езіп келгенін таратып айтпасак та жарайды. Бірақ он жетінші жылы қызыл бәлшешектер жеңіп, Кеңес өкіметі орнағаннан кейін барлық тоқалдан туғандар сияқты ұланбайлардың да күні туып, езгіден құтылып, аңсаған армандарына жеткен. Сөйтіп, олар қызыл туды көтеріп, «Интернационалды» әндетіп, барлық тап тар-

тысының алдыңғы шебіне шыққан. Ұланбайлар, әсіресе, байларды көнпескелеуде айрықша көзге түскен. Елді коллективтендіруді де, ет өткізу мен мүйіз-түяк дайындауды да артығымен орындаған. Соған орай, сонау Мәскеудің өзінен мақтау қағаз да алған. Бірақ бұл мақтау қағазы әжептәуір қымбатқа да түсіп еді, өйткені мақтау қағазын аламыз деп жанталасып жүргенде ұланбайдың жартысы аштан қырылып қалған. Әрине, ұланбайлар бұған оншалықты ренжи қойған жоқ, адамзаттың жарқын болашағы — коммунизмнің құрбандықсыз келмейтінін түсінуге олардың санасы әбден жететін. Сондықтан да олар сүйегі ит-құсқа жем болып көмусіз қалған ұланбайларға жоқтау айтып бас ауыртқан жоқ. керісінше, бақытты өмір мен гүлденген Қазақстан туралы нешетүрлі әсем ән, шалқыған жыр шығарып, мәз-мәйрам болып жатты. (Сенбесеңіз сол кездегі газет-журналдар мен кітаптарды қарап көріңіз). Міне, осы бақытты, шат-шадыман күйде олар адамзат тарихында бұрын-соңды болмаған ең сәулетті қоғам құруға білек сыбанып кірісті. Бұл сәулетті қоғамның алғашқы баспалдағы колхоз болуға тиіс еді, бірақ осы жерде күтпеген қиындық кездескені. Барлық қазақ сияқты ұланбайлар да колхозды ру бойынша құруды ойлаған, әйтсе де жарқын болашақ — коммунизм жолында жартысы аштан қырылып, азайып қалғандықтан бұған мүмкіндік болмады. Содан амал жоқ, ұланбайлар өздеріне колхозды бірігіп құратын одақтастар іздей бастады. Осындай қиын кезде естеріне ең жақын қандастары — бұланбайлар түскен. Бұл кезде бұланбайлардың да жағдайы анау айтарлықтай мәз емес еді. Төңкерістің нәтижесінде бәйбішеден туғанбыз дейтін асқақ көңілдері басылған, оның үстіне олардың да жартысы аштан қырылған, сондықтан да әлгі ұсынысқа қуана келісе кетті.

Қазақ өз қателігін басына таяқ тақ етіп тигенде бір-ақ біледі — ұланбайлар да сөйтті, бұланбайлармен одақтас болудың қате екендігін арада көп жыл өткенде ғана түсінді. Ал бастапқыда бәрі тамаша еді. Олар әуелгіде колхоздың атын ұлы аталарының құрметіне Домбауыл деп атамақ болған. Бірақ бұған комсомолдар мен әйел тендігін қорғаушы коммунист қыз-келіншектер бір ауыздан қатты қарсылық білдірді. Ақыр соңында, колхоздың атын жер жүзіндегі бүкіл каналушылардың қамқоршысы — ұлы Сталиннің атымен атауға тоқтады. Бұл шешімді жұрт бір ауыздан қуана қабылдады. Тіпті Кейқуат деген бір комсомол қыз-қыз келіп, «Домбауыл деген кім ол?! Көп қатын алған боржой! Ал біз ұлы Сталиннің ұрпағымыз!» деп ұрандап та жіберді. (Бұл хикаяны жазып отырған кезде жасы сексеннен асқан Кейқуат әлі тірі және жасының ұлғайғанына қарамастан мұндағы оқиғаларға белсене араласады да). Кейқуаттың әлгі сөзіне Домбауылдың бүкіл ұрпағы дүрілдете шапалақ ұрды. Сөйтіп Дом-

бауыл шал қанғып қалғанмен, оның ұрпақтарынын, әсіресе, ұланбайлардың жағдайы өте керемет болды. Тоқалдан туған, яғни езілген таптың өкілі ретінде колхоздың бастықтықтан бастап шатауаттыққа дейінгі бүкіл билігі ұланбайларға тиді. Несін айтасын, ол бір ұланбайлардың қолы жүрген, бағы дәуірлеген заманы еді. Жиналыста сөз сөйлейтін де – Ұланбай! Президиумда отыратын да – Ұланбай! Делегат болып, ауданға бара жататын да – Ұланбай! Ал бәйбішеден туған, яғни бай-құлақтың өкілі бұланбайларда үн жоқ! Ұланбайлар қайда жұмсаса мөңтедеп солай тартып бара жатады. «Айхай, дүние-ай! Айналайын Кенес өкіметі-ай! Сен тоқалдан туғандарға теңдік алып беру үшін келген екенсің ғой! Жаса, бәлшебек! Жаса ұлы көсем Ленин мен Сталин!» Ұланбайлардың ауызынан күні-түні осы ұран түспейді. Қуаныштарында шек жоқ! «Енді аз уақытта социализмге жетеді. Оның аржағында коммунизм! Ғажайып өмір! Ура, тарт сол коммунизмге қарай!» Сөйтіп мәз болып жүрген ұланбайлар ақырсоңында социализм де жоқ, коммунизм де жоқ, маңдайлары тайкнып, нағыз тозақтың өзінен бір-ақ шықты. Бұл тозақ 37-ші жылғы репрессия еді. Яғни НКВД 1937 жылы «Сталин» колхозының шатауаттан бастап төрағасына дейінгі бүкіл басшысын айналдырған бірер айдың ішінде түк қоймай, түгел сыпырып, ұстап әкетті. Сөйтіп, көзді ашып жұмғанша ұланбайлардың бүкіл бетке шығар қаймағы, бас көтерер азаматы біржолата жоқ болды. Тіпті оқып жүрген студенттері де қалмады.

Әрине, ұланбайлардың осынша тез, әрі бас көтере алмастай күйреуіне бұланбайлардың сіңірген еңбегі ересен еді. Әсіресе, баяғы комсомол Кейкуат айрықша қырағылық, тапқырлық көрсеткен. Колхоздың бастығы ұсталған күні-ақ ол ұланбайдан шыққан бүкіл халық жауларының, барлық жапон, түрік, иран шпиондарының тізімін жасап, дереу НКВД-ға апарып берген. Осының нәтижесінде ұланбайлардың туы біржолата жығылған. Жығылған емей немене, содан қайтып ұланбайдан атқа мінген ел басқарған азамат шыққан емес. Ал керісінше, бүкіл билік ұланбайлардың қолына өткен. Сталин өлгеннен кейін ол бейшараның да артына пыш-пыш сөз еріп, ақыры аты жойылып, колхоз «Коммунизм» болып тынған. Кейін ол колхоз «Коммунизм» совхозына айналған. Міне, осының бәрінде оны тек бұланбайлар басқарып келеді. Шатауаттан директорға дейін – бәрі солар! Жиналыс болса президиумда отыратын да – бұланбай! Депутат сайлана қалса да – бұланбай! Бұланбайлар бірін-бірі демегенде, көмектескенде сұмдық! Бұланбайлар десе бәрі тас кенеше жабысып, өліп қала жаздайды. Ал осының бәрін ұйымдастырушы, бұланбайлардың ру бойынша бірігуінің идеолог көсемі жоғарыда айтқан – Кейкуат. Осыған орай, Кейкуатты кеңірек танысты-

ра кетудің реті келіп тұр. Сексенге келсе селкілдеп қалатын кейбіреулер сияқты емес, Кейқуат әлі тың еді. Тың екені сондай, үйі мен кеңсенің арасына күніне әлденеше рет жүгіріп барып келіп тұратын. Денсаулығы ғана емес, ақыл-есі, ойы, санасы бәрі — сап-сау! Кейқуаттың әзір өлмейтініне, тоқсан түгілі, жүзге толып, ауылдағы үлкен клубқа кілем төсетіп, жиналыс жасатып, баяндама оқытып, шапан, гүл, конверт алып, мерей той өткізетініне Кейқуаттың өзі де, өзгелер де кәміл сенетін. Тіпті кейбіреулерге Кейқуат, жалпы, ешқашан да өлмейтіндей көрінетін. Былай қарасаң, бұл пікірдің жаны да бар. Сонау Қазан төңкерісінен бастап ауылдағы аласапыран оқиғалардың бәріне де Кейқуат белсене араласып келеді. Ол өзінің саяси қызметін сонау комсомол кезінде мешіттерді қиратып, бай мен молдаларды қойша қуудан бастаған. Міне, содан бергі жетпіс жылғы барлық саяси науқандардың алдыңғы сапында ылғи да Кейқуат көкең жүретін және жүруі де қызық еді — өткен ісімде қателік болыпты-ау, біреуге обал жасаппын-ау дегенді ешқашан да қаперіне алмайтын. Барлық ісін шын көңілмен, көзіне жас алып, көңілі толқып жасайтын. Мысалы, Кейқуат көкең 1937 жылы ауылдағы барлық активті өз қолымен ұстатып жібергенде көзінен жасы мөлтілдеп: «Халық жауларына аяушылық болмасын! Оларға өлім келсін!» деп ұрандаған. Кейін сол халық жаулары халық жауы болмай шығып, ауылда ескерткіш ашылғанда Кейқуат мінбеге көтеріліп, тура сол баяғы қалпымен көзінен жасы мөлтілдеп: «Арыстарым-ай! Халық үшін арманда кеткен азаматтарым-ай! Рухтары мәңгі жасасын!» деп сөз сойлеген...

Сексен алтыншы жылы жастар алаңға шыққанда Кейқуат жұрттан бұрын «бетімізге қара күйе жағылды, қаратаңба түсті» деп дауысы күңіреніп «экстремистерді» қарғап-сілеген. Өзі сияқты бірнеше еңбек және соғыс ардагерлерін ұйымдастырып, аудандық газетке ашық хат жазған. Кейін Мұхтар Шаханов дейтін ақын «экстремистер» деп жүргеніміздің шын мәнінде ешқандай да «экстремистер» емес екенін дәлелдегенде Кейқуат тағы да жұрттан бұрын: «Қайран қыршындарым-ай! Халықтың бақытты мен бостандығы үшін опат болған боздақтарым-ай!» деп жоқтау айтқан.

Әйтсе де Кейқуаттың ең кереметі — қазақ халқының ауызбіршілігі мен татулығы туралы әңгімесінен көрінетін. Үйлену тойынан бастап сауыншылардың жиналысына дейінгі барлық бас қосуларда Кейқуат сөз тисе міндетті түрде «Жүзге бөлінгеннің жүзі күйсін! Руға бөлінген у ішіп өлсін! Атаға бөлінген көмусіз қалсын, көмусіз қалғырлар» деп ұрандай жөнелетін. Сөйтіп, рушылдықты сілейте жамандап алып, мінбеден түскен бойда, араға ең болмаса бір минут та уақыт салмай рушылдық қызметіне

белсеніп кірісіп кететін. Және бұл қызметін жамандығынан немесе қазақты жікке бөліп құртайын деген жымьсықылығынан жасамайтын. Әділдіктің ақ жолы осылай болғандықтан жасайтын. Яғни, Кейқуаттың ойынша, қожа мен төреге дау жоқ, ал өзге қазақтың ішіндегі ең мықты ру— бұланбай! Бұланбайлардың батырлығы, әулие-әмбиелігі, көрегендігі қазақтың ешбір тайпасында жоқ! Бұланбайлар қазақтың алтын діңгегі! Егер Кейқуатты түн ортасында түртіп оятып жіберсең, ұшып тұрып «Жаса, Бұланбай!» деп ұрандар еді. Кейқуаттың қолында бұланбайлардың өзгелерден артық жаратылғаны туралы толып жатқан дерек, шежіре, факт бар еді. Бұл деректерді жинауға Кейқуат бүкіл өмірін сарп етіп келе жатқан. Осы бағытта әлде де жиырма жыл, яғни жүзден асқанша жұмыс істеуді көздеп жүрген.

Ал сонда Кейқуаттың бұланбайлардың тарихын зерттеудегі тәсілі қандай еді? Тәсілі де өзгеше, таңғажайып еді! Кейқуат сексеннен асқан жасының ішінде ешқандай да архивтің табалдырығынан аттамаған еді. Тіпті, архив дегеннің не нәрсе екенін, онда қандай дүниелер болатынын да онша біліңкіремейтін. Кітапханаға жылына бір-екі рет, онда да «Правда», «Социалистік Қазақстан» сияқты газеттерден жаңадан сайланған немесе өліп қалған көсемдердің өмірбаяндарын оқу үшін ғана баратын. Мерзімдік басылым атаулыдан жаздырып алатыны — жалғыз аудандық газет. Оны да қай жылы экстремистерге арналған мақаласын басқаны үшін емес, ет жеп болғаннан кейін қол сұртуге керек болғандықтан алдыратын.

Жалпы, тарихшыға, әсіресе өз халқын сүйетін партиот тарихшы адамға көрінген нәрсені оқи берудің өте зиянды екенін Кейқуат баяғыдан білетін. Сондықтан да, Кейқуат тарихты зерттеудің ешкімге ұқсамайтын өз тәсілін ойлап тапқан. Бұл тәсіл былайша жүзеге асатын! Етке тойып, шәйге қанып алғаннан кейін Кейқуат үйдегілердің бәрін тырқыратып далаға қуып салып, есік-терезені тарс жауып, тас қараңғы бөлмеде басына екі қабат жастық салып, ұзыннан түсіп жата кететін. Сөйтіп, тып-тыныш, қараңғы бөлмеде неше түрлі қиялға берілетін. Кейқуаттың қиялы өте жүйрік еді, әрі белгілі дәрежеде көріпкел әулиелігі де болатын. Сондықтан да шығар, сәл жатқаннан кейін қазақтың бүкіл өткен тарихы кәдімгі кино не теледидар көргендей самсап көз алдына келетін. Бүкіл сары даладағы қырғын шайқастар, қанды жорықтар, батырлардың жекпе-жегі, «ақтабан шұбырынды» ап-анық елестейтін. Ол оқиғалардың бәрінің де алдыңғы шебінде ылғи бұланбайлар жүретін. Кейқуат кейде осылай жатып ұйықтап та кететін, бірақ тарихты зерттеуі сонда да тоқталмайтын. Әлгі оқиғалар бұрынғыдан да бетер нешетүрлі құбылып, түсіне кіретін.

Ертеңіне Кейкуат таңертеңгі шәйден кейін көп немерелерінің біреуінің қолына сия қалам мен 15 тиындық тор көз дәптер ұстатып, бас жағын өңінде, жалғасын түсінде көрген шежірелерін жүйелеп қағазға түсіруге кірісетін.

Қазақ болғасын қарап жүре ме, кейде Кейкуаттың бұл шежіресіне күмән келтірушілер де табылатын. Соның ең бастысы – ұланбайдан шыққан жалғыз оқымысты, әрі олардың көсемі, ҚазМУ-дың тарих факультетін бітірген Қауқай еді. Қауқай кезінде партия қатарына өтуге бес рет арыз беріп, бесеуінде де өте алмай қалып еді. Соның кесірінен қызметі де өспей, елуден асқанша қатардағы мұғалім болып, арманда жүр еді.

Міне, сол Қауқай мен Кейкуаттың әңгімесі әдетте төмендегідей өрбитін:

– Кәке, сізде бұланбайдың бүкіл шежіресі бар дейді, сол рас па? – деп сұрайтын Қауқай.

– Рас! Жалғыз шежіресі ғана емес, бәрі, бүкіл тарихы бар, – деп жауап беретін Кейкуат. Соны айтып, шаң-шаң болған 15 тиындық дәптерді көрсететін.

– Кәке-ау, дұрыс қой. Бірақ, мұның бәрін қайдан... қай жерден алып жүрсіз? – дейтін Қауқай тарихшылық әдетіне басып.

Кейкуат бұл сұрақты түсінбейтін.

– Қайдан алғаны несі?! Айналайын-ау, бұл шежіре емес пе?! Тарих... Болған оқиға, – деп дау шығаратын.

– Болғанда да... енді мынау дәптеріңіз кәдімгі... 15 тиындық... қазіргі заманның дәптері ғой. Ал тарих болған соң... архив... сұрапкі...

– Қарағым, сұрапкі беретін мен саған ауылсәбет емеспін... Басымды қатырма! – деп Кейкуат ашуланып 15 тиындық дәптерін жинай бастайтын.

Міне, осы сияқты кейбір жалақорлық кедергілерге қарамастан, Кейкуат бұланбайлардың тарихын негізінен зерттеп бітіп, енді олардан шыққан атақты адамдардың моласын табуға белсене кірісіп еді. Бұл саладағы ізденісі де өте сәтті, сенсациялық жаңалықпен басталды. Арада бірер ай ғана уақыт өткенде Кейкуат бұрын қай ғасырда өмір сүргенін де анық білінкіремейтін ұлы бабасы Бұланбайдың сүйегі жатқан бейітті тапты.

Бұланбайдың жаңадан табылған бейітін көруге бұланбайдың ірі басты адамдары түгел аттанды. Ұланбайдан тарихшы ретінде Қауқай бастаған төрт-бес адам, сосын Кейкуаттың экстремистерге қарсы жазылған хатын басатын аудандық газеттің тілшісі ерді.

Бұланбайдың бейіті совхоз орталығынан жиырма бес шақырым жерде, облысқа баратын үлкен жолдың бойында екен.

Бейіт деген аты ғана, әбден тозған, жермен-жексен болып жоғалуға айналған. Тіпті, бейіттен гөрі бір замандарда сексеуіл мен баялышты араластырып салған обаның орнына ұқсайды. Төмпешіктің бас жағына кісі бойындай гранит қондырып қойыпты. Су жаңа! Күнге шағылысады. Гранитте бүгінгі орыс әрпімен әдемілеп қашалған «Жоңғар шапқыншылығына қарсы ұлт азаттық соғыста аса ерлік көрсеткен батыр Бұланбай Домбауылұлы» деген сөз тұр. Қай ғасырда өмір сүргені түгілі, тіпті туған, өлген жылдарының айы, күніне дейін көрсетілген. Келген жұрт әп дегенде митинг жасап, еуропалық әдетпен жалаңбастанып сөз сөйлеп, артынан бас киімдерін теріс қаратып құран оқи бастаған. Құран оқылып бола берген кезде Қауқайдың есіне өзінің тарихшы екені тағы да түсе кеткен.

— Кәке, бәрі дұрыс қой, бірақ мына бейіттің анық Бұланбайдың бейіті екенін қайдан білдіңіздер? Оны немен дәлелдейсіздер? — деген.

— Немен дәлелдегені несі?! Мынау тұрған не, бұдан артық қандай дәлел болуы мүмкін?! — деп Кейқуат тас ескерткішке қарай иегін көтерген. (Саусақты шошайтуға болмайтын еді).

— Бәсе десейші... Бұдан артық қандай дәлел керек?! Қазақ деген осы, тасқа жазып қойсаң да сенбейді, — деп өзге бұланбайлар да ренжи бастаған.

— Ағайындар-ау, бұл тас — бүгінгі тас қой... Кеңес өкіметінің тасы. Бізге қонне ескерткіштер керек... Қонне ескерткіш... — деген Қауқай да өз дегенінен қайтпай. Қауқаймен бірге келген өзге ұланбайлар да осы пікірді қоштап шу-шу еткен.

Бұл даудың аяғы ұлғайып, баяғы Домбауыл шалдан тараған екі ұрпақ екі ру болып айдалада соғысуға айналды.

Әдеттегідей соғыс ашуға ұйтқы болған Кейқуат көкен еді.

— Жекпе-жек! Жекпе-жек! О, Бұланбай бабамның аруағы қолдай гөр! — деді ол ортаға ойкастап шығып.

— Уа, аруақ! Уа, аруақ! Қатын болмасандар шығындар жекпе-жекке! — деп өзге бұланбайлар да шулады.

Ұланбайлар саны аздау болғандықтан соғысқа кірісіп кете алмай біраз кідірді. Бірақ қашқанда құтылатын жер жоқ, айнала мидай жазық, амал жоқ, соғысуға тура келді.

Көшпелілердің ежелгі заңы бойынша жекпе-жекке бір жақтан көсем шықса, екінші жақ та міндетті түрде көсемін шығаруы керек. Соған байланысты ұланбайлардан соғысты Қауқай бастайтын болды. Сөйтіп ол да:

— О, Ұланбай бабамның аруағы, қолдай гөр! Қолдай гөр! — деп ортаға ұмтылды.

Талай майданды көрген кәрі дала тағы бір жекпе-жектің куәсі болуға айналды. Бірақ тап осы арада екі ортаға аудандық газеттің тілшісі киліге кеткені:

– Жолдастар! Жолдастар!.. Бір минутқа тоқтай тұрыңыздаршы, – деді ол, жекпе-жекке кірісе берген батырларға қарап. – Мен ақыры келген соң бұл жекпе-жек туралы репортаж жазуым керек. Соған байланысты бір сұрағым бар еді. Сіздер аман-есен тұрғанда соны сұрап қалсам қайтеді?

– Сұра!.. Сұра! Тездетіп сұра, қане! – деді делебесі қозып тұрған екі батыр еңтігіп.

– Сұрасам – былай, – деді аудандық газеттің тілшісі. – Жекпе-жек болғаннан кейін міндетті түрде біреуіңіздің мүрдем кететініңіз анық. Міне, сол мүрдем кеткен адамды өлгеннен кейін коммунист деп есептеуге бола ма?

– Әрине! Әрине! – деді, мұны естігенде өте қуанып кеткен Қауқай. – Егер ондай-мұндай боп кетсем мені коммунист деп есептеулеріңізді сұраймын! О, аурақ! О, аурақ! – деді сосын одан сайын қуанып.

Қауқайдың қуанатындай реті де бар еді. Ол өз өмірінде бірінші рет партия қатарына өтудің ең үлкен мүмкіндігіне ие болып тұрған.

Көпті көрген Кейкуат мұны бірден аңғарды.

– Токта! Токта! Мен мынаны ғой қазір тырапай асырам. Сосын ол бірден коммунист болып шыға келеді... Солай ма? – деді ол Қауқайға қарай қолын шошайтып.

– Әрине!.. Әрине!.. Кешегі соғыста да сөйткен... Өлгендер бірден партия қатарына қабылданған, – деді Қауқай одан сайын қуанып.

– Кешіріңіз... Кешіріңіз... Мен өйтіп сүйікті Коммунистік партиямды кім көрінгенге қор етіп қоя алмаймын... Сау болыңыздар, жолдастар!..

Кейкуат осыны айтты да, майдан даласынан безе жөнелді.

Бірі сексеннен, бірі елуден асқан екі батырдың жекпе-жегі сөйтіп қайдағы бір репортаж жазғыш тілшінің кесірінен аяқталмай қалды. Бірақ бұланбайлардың ашуы сонда да басылмай, митингіге келген бүкіл ұланбайды ұзын жолдың бойына жаяу тастап кетті...

* * *

Ауылға қарай шұбырып, жаяу келе жатқан ұланбайлар әбден діңкелеп, шаршаған кезінде алқа-қотан отыра қалып кенес өткізді.

– Мына бұланбайлар әбден тасыды... Бізді адам күрлы көрмеуге айналды, – деді біреуі отырып.

– Әбден есірді, – деді екінші ұланбай. – Бұл қорлыққа қашанғы шыдаймыз? – Қарабақтағыдай жаппай соғыс ашсақ қайтеді?! – деді үшінші ұланбай.

— Ашуға да болар еді, бірақ жеңіліске ұшырап, ұятқа қалмасак, — деді бірінші ұланбай.

— Ұят-сұятты қою керек! Олар Бұланбайдан туса, біз Ұланбайдан туғанбыз. Атадан атаның кемдігі жоқ! — деді екінші ұланбай.

— Дұрыс... бірақ сол кем еместігін дәлелдеу керек қой, — деді Қауқай әңгімеге араласып.

— Дәлелдеу керек болса, дәлелдемейсін бе?! — деді үшінші ұланбай шап етіп. — Біздей емес, оқыған атың бар... Университет бітіргенсің...

— Өсе десейші, бұланбайлар сияқтанып біз де өз атамызға неге зәнкитіп ескерткіш тұрғызып қоймаймыз, — деді бірінші ұланбай.

— Ескерткіштің не, совхоздың атын беру керек, — деді екінші ұланбай.

Сөйтіп ұланбайлар ұзын жолдың бойында отырып, өз аталарының атын әлемге жайып, даңқын қайта тірілтуге ант беріп, уәде байласты. Бұл міндет оқымысты тарихшы ретінде Қауқайға жүктелді. Қауқай ауылға келісімен шамаданына бір үйітілген қойды салып алып, құпия түрде жол жүріп кетті...

* * *

...Бірақ ұланбайлардың бұл құпия жоспары сол күні-ақ әшкереленіп, дұшпан лагеріне жетіп үлгіріп еді. Бұған таңқалуда да болмайтын. Бұланбайдың көсемі Кейкуат ұланбайдың Байжұма дейтін бір адамын атам заманнан бері өзіне шпион ретінде пайдаланып келе жатқан. Қай күні айдалада отырып бұланбайларға қарсы ең күшті лағнет айтқан да, бітіспес күреске шақырып, ұран көтерген де — осы Байжұма еді. Рас, Байжұма о баста шпион болайын деп болмап еді. Көп қазақтар сияқты Байжұманың да түбіне арақ жетіп еді, яғни кезінде Кейкуат Байжұманы бағасы 2 сом 19 тиын тұратын бір бөтелкеге сатып алған. Ұланбайлар өздерінше бас қосып, ағайыншылықпен бір құпия мәселені қолға алса (мысалы, бұланбайдан шыққан көп бастықтың біреуінің үстінен жоғарыға арыз жазбақ болса), Байжұма сол сәтте-ақ жүгіріп барып Кейкуатқа жеткізе қоятын. Кейкуат табан астында Байжұмамен есеп айрысып (көбіне бір бөтелкені екеуі бөліп ішіп), сосын жазылғалы жатқан арыздың желкесін киюдың қамын жасап, қорғаныс құралдарын іске қосуға кірісетін. Бұл қорғаныс құралдарына соғым, кілем немесе 5 тиындық мәркісі бар томпиғандау конверт жата-тын. Бірақ сыртқы түрі тым момақан көрінгенмен олардың қуаты баяғы Свердловскінің үстінен Американың «У-2» шпион самолетін атып түсірген совет ракетасынан ешқандай да кем

түспейтін. Сөйтіп ұланбайлардың «АРЫЗ» деп аталатын бомбардировщик-шпионы облысқа, ең әрі кеткенде Алматыға жетер-жетпесте ешкімге де тырнақтай зиян тигізіп үлгіре алмай тырапай асатын. Міне, осындай көп операцияны өте шеберлікпен жүзеге асырған бас қолбасшы Кейкуат Байжұманның соңғы хабарын өте дер кезінде жеткізілген, әрі барынша құнды хабар деп бағалады. Сол үшін бір бөтелкемен ғана шектелмей, қырлы стакан самогонды да үстемелетіп жіберді. (Арақтың қымбаттауына байланысты бұланбайлар самогон қайнатуды да кәдімгідей меңгеріп қалып еді).

* * *

Төтенше суық хабар алған бұланбайлар Қауқай қайтып оралғанша Бұланбайдың даңқын ешкім мызғыта алмайтындай етіп, көкке көтеріп, қазақ халқының тарихына алтын әріптермен жазып үлгеру керек деген шешім қабылдады. Ұзамай бұл шешімнің алғашқы жемісі де көріне бастады. Аудандық газеттің бір нөмірі тұтастай Бұланбайға арналды. Екінші, үшінші бетте — Бұланбай туралы зерттеу еңбектер, естеліктер. Төртінші бетте — Кейкуаттың Бұланбай батыр туралы дастаны. (Жалғасы келесі нөмірде). Әйтсе де ең кереметі — газеттің бірінші бетін тұтастай алған Бұланбай батырдың суреті еді. Суреттің кереметі сонша — ол сойып қаптап қойғандай Кейкуаттан айнымайтын. Сексеннен асса да сақал-мұртын жылмтып қырып жүретін Кейкуатқа ауылдағы халық театрының еңкі терісінен жасалған гримін жапсырып, басына қаңылтыр шелектен дулыға кигізіп, сол қалпында газетке жапсыра салғандай.

Бұланбайлар өз бабаларын осылай дүркіретіп бір насихаттап алғаннан кейін енді оның 285 жылдық тойын өткізу қамына кірісті. Мереке қарсаңында батырдың басына алып күмбез, қоладан құйылған ескерткіш тұрғызу мәселесі қолға алынды. Соған орай Бұланбай атындағы қор ашылып, оның президенттігіне Кейкуаттың өзі сайланып, ел жағалап жүрттан жылу жинай бастады.

Алматыдан әдейі шақыртылған атақты мүсінші Кейкуатқа қарап отырып, Бұланбай батырдың атқа мініп, ұзын жолға қарай найзасын шошайтып айбат шегіп тұрған бейнесін жасауға кірісті.

Бұланбайлардың ең үлкен арманы совхоздың «Коммунизм» деген атын өзгертіп, Бұланбайдың есімін беру еді. Соған байланысты бұланбайдан шыққан біраз соғыс және еңбек ардагерлері республикалық газетке пікір жазып, теледидардан сөйлеп те жіберіп еді. Бірақ жұрт коммунизмге тезірек жетіп, рахат өмір сүруден әлі де үміт үзе қоймаған еді. Сондықтан

ұсыныс көпшілік тарапынан қолдау таппады. Совхоздың партия ұйымының хатшысы Есболған Қанағатович арнайы бюро өткізіп, ресми түрде қарсылық (протест) жариялады. Бұл үшін бүкіл бұланбай, басы Кейкуат болып, Есболған Қанағатовичқа іштей қарғыс жаудырды, бірақ партия ұйымының артында сот, прокурор, КГБ, милиция тұрғандықтан, қарсылық білдіре алмай дінкелері құрыды.

* * *

Сөйтіп жүргенде, жым-жылас жоғалып кеткен Қауқай аяқ астынан ауылға қайтып оралды. Сапардың ауырлау соққаны байқалып тұр: көзі кіртііп, жақ жүні үрпиіп, жүдеңкіреп қалыпты. Соған қарамастан өзі көңілді, шамаданы да жеңілдеген.

Және бір қызығы, ауылға кіре бергенде Қауқай Кейкуатпен кездесіп қалды. Екеуінің арасында мынаған ұқсас әңгіме болды:

– Ассалаумағалейкүм, Көке! Құтты болсын! – деді Қауқай.

– Нені айтып тұрсың? – деді Кейкуат.

– Мынаны... Мынаны айтамын! – деді Қауқай, қалтасынан аудандық газеттегі Бұланбай батырдың суретін суырып алып. – Өте ұқсайды!.. Сойып қаптап қойғандай тура өзіңіз!..

– Мен сол Бұланбайдың ұрпағы болсам... оған ұқсамағанда кімге ұқсайым... Шайтанға ұқсайым ба? – деді Кейкуат ренжіп.

– Әрине! Әрине! Өте дұрыс айтасыз! – деді Қауқай әлденеге қуанып.

Қауқайдың бұл қуанышы Кейкуаттың көкірегінде зор күдік оятты. Содан дереу Байжұма шпионын шақыртып алып, Қауқайдың не шаруа тындырып келгенін білуді талап етті. Бірақ Байжұманың әкелген мәліметі оншалықты құнды да, қызықты болмады. Қауқай келген бойда ұланбайдан шыққан Әжімұхан дейтін бір қасқабас шалды шақырып алып, есіктерезесін тарс бітеп, Владимир Ильич Лениннің «Не істеу керек» деген кітабын оқып жатқаны белгілі болды. Бұл Әжімұхан – «Коммунизм» аулының барлық шалдары сияқты намаз оқымайтын, ораза ұстамайтын, той болса келін-кепшіктермен стакан соғыстырып арақ ішуді, сосын олармен қасқа басы жалтылдап, бөксесі бұлтылдап билей жөнелуді жақсы көретін шал еді. Жасырақ кезінде сондай бір келінімен қайта-қайта билеп, тіпті қыза келе бетіне беті де жақындап кетіп, оны байқап қалған күйеуі (яғни, Әжімұханның өзінің жақын інілерінің бірі) Әжекенді жуан жұдырығымен қасқ түмсықтан періп жіберіп еді. Онбағанның соққысының күштілігі сондай, Әжекеннің иегі қисайып, тіліне де аздап зақым келіп, «Р» әрпін дұрыс айта алмайтын болып қалып еді. (Мысалы, «Арағың бар ма?» дегенді

«Ағағың бағ ма?» деп айтатын). Әжекең пайғамбар жасынан асқан соң иегінің қисайып жүргенін ұят санады ма, шокшитын кішкене сақал өсірген. Бірақ бұл сақал оның түрін біршама өзгерткенмен, мінезін, әдет-ғұрыпын оншалықты өзгерте қоймаған. Той-томалақ болған жерде Әжекеңнің жүз грамды тастап жіберіп, басы жалтылдап, бөксесі бұлтылдап келінкепшіктермен билеуі, сөйтіп онын аяғы дау-дамай, айқай-ұйқайға ұласуы қазірде де кездесіп тұратын. Жұрт Әжімұханның бұл жеңілтектеу, шатаққұмарлау мінезі арғы атасы Ілиястан жұққан деп есептейтін. Ол Ілияс деген де баяғы заманда болыс-правитель ме, аға сұлтан ба, әйтеуір бір мықтының келініне қырындап, оның соңы үлкен жанжалға ұласып, Ілекең Сібір жаққа қашып, хабарсыз кетіп еді. Ілияс Сібірге қашқанда елде жас әйелі мен Төлежан дейтін кішкене баласы қалған. Біз айтып отырған Әжімұхан осы Ілиястың Төлежанынан туатын. Міне, сондай қызықты өмір тарихы бар Әжімұханның аяқ астынан пролетариаттың ұлы көсемінің «Не істеу керек» деген еңбегіне не себепті құмар бола қалғаны өте түсініксіз еді. Мұның сырын біле алмай бүкіл бұланбайдың басы қатты. Әсіресе, Кейкуат сұмдық абыржыды.

Сөйтіп жүргенде бір күні совхоз клубында «Ұланбай руының тарихындағы кейбір ақтандақтар» деген ғылыми-теориялық конференция болады деген хабар шықты. Конференцияға ұланбайлар тайлы-таяғы қалмай түгел жиналды. Бұланбайлардан да Кейкуат бастаған біраз құрметті қонақ келді. Аудандық газеттің баяғы репортаж жазғыш тілшісі де жетті.

Ғылыми-теориялық конференцияны өзі ашып, өзіне сөз берген Қауқай баяндамасын тым ұзаққа созған жоқ. Дәлірек айтқанда, бүкіл ойын бір-екі сөйлеммен тұжырымдалды.

— Құрметті ауылдастар! Коммунизмдік жолдастар! Мен бүгін сіздерге өте бір қуанышты жаналықты хабарлағалы тұрмын. Бүкіл жер жүзі еңбекшілерінің ұлы көсемі, коммунистік партияның негізін қалаушы, ұлы данышпан Владимир Ильич Ленин қазақтан, қазақ болғанда да қәдімгі өзіміздің ұланбай руынан шыққан екен, — деді ол соншама ризашылықпен.

Қауқайдың бұл сөзі бүкіл жиналғандарға жай түскендей әсер етті. Әсіресе, конференциядан кейін жас қуырдақ жейімін деп қиялдап отырған аудандық газеттің репортаж жазғыш тілшісі басы айналып, құлап қала жаздады.

Есін өзгелерден бұрын Кейкуат жиды.

— Не? Не айтып тұрсың? — деді орнынан ыршып түрегеліп.

— Ұлы көсеміміз Владимир Ильич Лениннің руы ұланбай екен деп айтып тұрмын, — деді Қауқай мізбақпай.

– Оттапсың! Мынаны құрту керек! – деді Кейкуат жұдырығын көкке көтеріп.

– Кешіріңіз, қазір отыз жетінші жыл емес, – деді Қауқай. – Алдымен сөз тыңдап алсандаршы, – деді сосын.

– Иә! Иә! Сөйту керек! Сөз тыңдау керек! – деп өзге ұланбайлар да шуылдады.

Залдағы айқай-ұйқай біраз саябырсыды. Қауқай сахнадағы тақтаға соқырға таяқ ұстатқандай үлкен әріптермен «Владимир Ильич Ленин» деген сөзді жазып қойды.

– Мынаны көрдіңіздер ғой? – деді сосын, көрсеткіш таяқшаның ұшымен әлгі жазуларды түртіп. – Көрсеніздер, осындағы Ильич, яғни Илья деген сөз қазақтың кәдімгі Илиясынан шыққан. Және бұл біздің ауылдың Илиясы. Баяғыда Илияс дейтін ұланбайдың қатын-баласын тастап, Сібірге қашып кеткенін бәрің де білесіңдер! Мынау сол! Сібірге барған соң, орыстарға сіңіп, атын орысша өзгерткен...

– Дәлел... Дәлел қайда? – деді Кейкуат шыдамай кетіп.

– Дәлел – міне, – деді Қауқай қалтасынан бір парақ қағаз шығарып. – Облыстық архив бастығының өзі Илиястың Сібірге қашып барғаннан кейін Илья болғанын дәлелдеп отыр. (Осы сөзді айтқанда баяғы шамадандағы үйітілген қойдың қайда барып тоқтағаны біраз жұртқа мәлім болып та қалды). Сенбесеніздер, қараңыздар! Қолы... мөрі, бәрі бар!..

Біраз жұрт сахнаға шығып, дәлелдің анық дәлел екенін өз көздерімен көрді.

– Ал енді Владимир деген сөзге келейік, – деді Қауқай, тақтаны қайта бір шұқып қойып. – Әлгі айтқан Илиястан Төлеужан деген бала қалған... Оны да жақсы білесіздер, солай емес пе?

– Білеміз... Білеміз. Тіпті сол Төлежаннан туған бала Әжімұхан әлі күнге арамызда жүрген жоқ па, – деді жұрт, басы жалтылдаған, бөксесі бұлтылдаған «бишіні» еске алып.

– Білсеніздер, сол Илияс Сібірге қашып барғаннан кейін екінші мәрте үйленген, яғни орыстан тоқал алған. Ұзамай сол тоқалдан ұл бала туған. Илияс ол баласының атын елдегі Төлежанға ұйқастырып Бөлежан қойғап... Түсіндіңдер ме? – деді Қауқай.

– Түсіндік... Түсіндік, – деп шу ете түсті жұрт. – Әсіресе, тоқал алған деуің өте түсінікті.

– Осы жерде бір ыңғайсыздау жағдай бар, – деді Қауқай сәл ренжіңкіреп. – Дегенмен шындықты айтпасақ тағы болмайды. Әлгі Бөлежан есейе келе қазақша атын менсінбей, орысшаға көшіп, Володя болған. Одан Владимир шыққан... Оның дәлелі... – Қауқай қолын қайтадан қалтасына сала бастап еді, жұрт:

– Керегі жоқ!.. Керегі жоқ! – деп айқайдан жіберді.

Бұл мәселеге, шынында, дәлелдің керегі жоқ еді. Қазақна атын менсінбей жүргендер сонау Сібір түгілі, кілең қазақ отырған осы «Коммунизмнің» өзінде де жетіп артылатын. Мысалы, Кейкуаттың Балжан дейтін қызы Валя, Қонысбай дейтін ұлы Константин болып жүрген. Тіпті, Джон, Томас дегендер де бар еді.

— Әйтсе де бір сұрағым бар, — деді, бұланбайлардың бірі, жеңілгендерін мойындамауға тырысып. — Жарайды, жанағы айтқаныңның бәрі дұрыс дейік. Ал бірақ, анау Ленин деген не сөз?! Ол да қазақша ма?

— Әй-әй, онша оқымайсыңдар... Сауаттарын нашар, — деді Қауқай кәдімгідей ренжіп. — Ленин деген сөз қазақша емес. Керек десеңіз, орысша да емес! Ленин деген сөз— кличка! Кличканың не екенін білесіңдер ме?!

— Білеміз!.. Білеміз! — деді, залдағы жұрт тағы да шу етіп.

— Білсеңдер сол! — деді Қауқай. — Ал Лениннің шын пәмилесі Ульянов. Уль-ян-ов! Ал осы сөздің Уланбаевтан шыққаны айтпаса да көрініп тұрған жоқ па?! Яғни, Илияс қашып барған соң ізін жасырайын деп арғы атасы Ұланбайдың пәмилесін алған. Кейін бай деген сөзді құртып Ұланов, одан Ульянов болған...

Қауқайдың бұл сөзінің де жаны бар еді. Осы «Коммунизмнің» өзінде де әкелері бай-құлақ болған соң арғы аталарының атына өтіп кеткен қазақтар жеткілікті еді. Тіпті, Көжекбай деген біреудің ұрпағы байын да, көжегін де құртып, Кужиков боп жүрген. Оның қасында Ұланбаевтың Ульяновқа айналуы әншейін ойыншық емес пе?!

— Дегенмен, бұған тағы қандай дәлелің бар? — деді Кейкуат сонда да қасарысып.

— Дәлел жетеді! — деді Қауқай! — Қане, шығыңыз! — деді сосын айқайлап.

Осы сәтте сахнаға басына кепкі киген, ақ көйлек, кара галстукті, костюмінен желеті көрініп тұрған тапал бойлы, жүзі өте таныс бір кісі тез-тез басып шыға келді. Сосын тез-тез басқан қалпымен сахнаның тап шетіне, жиналғандардың қарсы алдына келді де, бір қолымен бүйірін таянып, басындағы кепкісін жұлып алды да, қасқа маңдайы жарқ етіп:

— Бүкіл дүниежүзі пголетағы, бігіндег! Уга! — деп айқай салды.

Өздеріне өте таныс кісінің кім екенін сонда ғана білген жұрт төбелерінен екінші мәрте жай түскендей есеңгіреп қалды. Залда бір сәт шыбынның ызыңы естілетіндей тыныштық орнады.

— Социализм дегеніміз— Совет өкіметі және бүкіл елді электлендігу! — деді өте таныс кісі. Сосын кепкісін және бір бұлғап:

— Оқу, оқы және оқы! Уга! — деп айқайлады.

Барлық жерден, бүкіл плакаттан күнде көріп жүрген ұлы көсемнің (яғни Лениннің) кенет тіріліп, сахнаға шыға келгенін түсінген бүкіл зал «Ура! Ура!» деп дүрлігіп кетті.

— Бұл... бұл дәлел емес! — деп ышқына айқайлады Кейкуат көсемнің ролін ойнап тұрған кәдімгі маскүнем Әжімұхан екенін әрең танып. — Бұл әншейін ұқсастық!.. Өтірік!..

Осы сәтте Қауқай қойынынан Бұланбайдың Кейкуаттан айнымайтын суретін суырып алды:

— Өтірік болса, ал сонда мынау немене?! — деді, суретті тура Кейкуаттың көз алдына тақап. — Бұланбайдың ұрпағы Бұланбайдың өзінен айнымаса, сойып қойғандай ұқсас болса, ол — дәлел! Ал Ұланбайдың ұрпақтары бір-біріне ұқсаса, тіпті сөйлеу мәнеріне дейін айнымай жатса (Бұл жерде Қауқай ұлы Лениннің де Әжімұхан сияқтанып «Р» әрпін дұрыс айта аламағанын көлденең тартып еді), ол дәлел емес! Мұны қалай түсінеміз, құрметті Көке?!

«Құрметті Көкең» не айтарын білмей сілейді де қалды.

— Егер бұған да сенбесеңдер тағы да дәлел бар.. Неше түрлі дәлел! Қане... кане, қандайы керек! — деп Қауқай қолын қайтадан қалтасына сала бастады.

— Жоқ!.. Керегі жоқ!.. Керегі жоқ! — деп бүкіл зал (әсіресе ұланбайлар жағы) бұрынғыдан бетер шуылдады. — Ура! Ура! Жасасын пролетариаттың ұлы көсемі Бөлежан Ілиясұлы Ұланбаев! Ура!.. Ура!

Сөйтіп ұланбай руының тарихындағы кейбір актандақтар туралы ғылыми-теориялық конференцияны бұдан әрі созбаса да болатыны көрініп қалды. Конференция бітісімен ұланбайлар пролетариаттың ұлы көсемі Бөлежан Ілиясұлына арнап боз қасқа шалып, ас берді. Құран оқылып біткеннен кейін жаппай арақ ішу басталды. Пролетариаттың ұлы көсемінің ролін өте сәтті ойнаған Әжімұхан көңілі сұмдық шалқып, жүз грамды қағып тастап келіндерімен сүйісіп қала жаздап, тайрандап билеп жүрді...

«Коммунизм» совхозындағы бұл жаңалықтың жұртқа қалай әсер еткені айтпаса да түсінікті шығар. Әсіресе, аудан мен облыстың бірінші басшылары қатты абыржыды. Шынын айтқанда ол кісілер тарихқа шорқақтау еді. Әсіресе, қазақ халқында 17-і жылдан бұрын тарих болыпты дегенді мүлдем білмейтін. Мұның өзі қаратүнек жамылған өткен заманға бұрылып, бас ауыртпай, бірден алға, жарқын болашақ — коммунизмге тура тарта беруге мүмкіндік беретін. Сондықтан да, егер осыдан үш-төрт жыл бұрын болса қайдағы пәлені қоксытқаны үшін Қауқайды айда-тып алып, бірден түрмеге тығар еді, ешкіммен келіспей, рұқсатсыз ғылыми конференция өткізуге жол берген парторг Есболған

Қанағатовичты орынынан алып, партиядан шығарып, енді қайтып адам қатарына қосылмастай етіп жұмсақ жерінен бір тебер еді. Бірақ, қазір адам түсінбейтін демократия дейтін бір пәле келіп, заман ала-құйын болып тұрған. Сондықтан да аудандағылар да, облыстағылар да пролетариаттың ұлы көсемінің жерлес болып шыққаны жақсы ма, жаман ба, қуаныш, бақыт әкеле ме; жок, қайғы-қасіретке ұрындыра ма, өздерінің жоғары советке депутат болуларына, көптен қиялдап, түнде түсіне кіріп жүрген «Алтын жұлдыз» алуларына көмектесе ме, әлде керісінше зиянын тигізе ме — осыларды ажырата алмай бастары қатты. Әсіресе, соңғы екі мәселенің — депутаттық пен «Алтын жұлдыздың» маңызы өте зор еді. Бұл жөнінен келгенде сауысқаннан да сақ болмаса болмайтын еді. Сондықтан да пролетариаттың ұлы көсемінің руы ұланбай болғанын қалай бағалау керек дегенді аудандағылар да, облыстағылар да үзілді-кесілді шеше алмады. Сөйтіп оны «Сен қалай ойлайсың?!», «Сіз өзіңіз не дейсіз?!» деп бір-біріне сілтеп, қақпақылға сала бастады.

Бұл қақпақылдың қаншаға созылары белгісіз еді, бірақ күдай жарылқап «1991 жылдың 16-ы тамызы күні құлқын сәріде ГКЧП деген ұйым Мәскеуде әскери төңкеріс жасапты» деген хабар дүңк ете қалды. Хабардың ең қуанышты жері — төңкеріске КГБ-ның белсене араласқаны еді. КГБ өзі араласқан жердің бәрін жеңбей тынбайтынын облыстағылар да, аудандағылар да өте жақсы білетін. Сондықтан да олар ұлы көсемінің руы туралы мәселені қақпақылға салуды кілт доғарып, бірден іске кірісті. Сол 16-ы тамыз күні түске таман тарихшысымақ Қауқай халық жауы — шпион ретінде ұсталып, облыстық архивтен алған құжаттарымен, оқып жатқан «Не істеу керек» атты кітабымен қоса, КГБ-ның изоляторынан бір-ақ шықты.

Қауқайдың изолятордағы бұдан кейінгі екі-үш күндік өмірін, КГБ-ның тергеушісі одан қалай жауап алғанын, халық жауы — шпионның жалынып-жалбарынып аяққа жығылудың орнына қисайып, теріс сөйлегенін, бұрын-сонды мұндайды көрмеген КГБ-ның тергеушісі қатты қорланып, халық жауы — шпионды тұмсықтан періп жібергенін, сөйтіп Қауқайдың мұрынның қаны айғақ зат ретінде алдында жатқан «Не істеу керек» атты кітапқа сау ете түскенін, тағы-тағы сондайларды тәптіштеп суреттемесек те болар. Өйткені мұның бәрі КГБ-ның қолына түскен әрбір халық жауы — шпионның көретін құқаиы ғой. Сондықтан да, изоляторда жатқан Қауқайды қоя тұрып, «Коммунизм» ауылына оралайық. Әскери төңкеріске байланысты бұл ауылда біраз қызық нәрселер болып жатыр еді. Ол қызықтың алдыңғы сапында әдеттегідей Кейқуат көкең жүрген. Әскери төңкерісті естігенде Кейқуаттың төбесі көкке екі-ақ елі

жетпей қалған. Қауқай ұсталғаннан кейін бұл қуанышы тіптен күшейген. Оның себебі де бар еді. Кейкуат үшін дүниедегі ең маңызды соғыс Америка мен Вьетнамның да, Совет Одағы мен Ауғанстанның да, Израиль мен Палестинаның да арасындағы соғыс емес, ең басты соғыс — бұланбай мен ұланбайдың соғысы еді. Сондықтан да, Кейкуат мына аласапыран кезенді пайдаланып, ұланбайларды біржолата күйретіп, құртуға бел байлаған. Сөйтіп ол табан астында ауылдағы бүкіл бұланбайды жинап, қолдарына неше түрлі транспарант ұстатып, көшеге шығарған. Ленин ескерткіші тұрған аланда үлкен митинг ұйымдастырған.

— Жасасын ГКЧП!.. Жойылсын демократия! Ура! — деп, Кейкуат қолдан жасалған мінбеге атып шығып, қызулана шаңқ-шаңқ айқайлаған. (Және бұл айқайы Кейкуаттың арада екі-үш күн ғана өткенде бұған мүлдем қарама-қарсы сарында ұрандауына еш кедергі жасай алмады).

— Ура!.. Ура!.. Жасасын ГКЧП! — деп өзге бұланбайлар да ауылды бастарына көтеріп қол шапалақтаған.

Митинг осылай аса зор саяси өрлеу үстінде өтіп, үш баптан тұратын төмендегідей қаулы қабылдаумен аяқталған:

1. Ұлы Лениннің коммунизмге апаратын сара жолынан ауытқудың қандайына болса да үзілді-кесілді тиым салынсын!

2. Халық жауы, Жапония мен Чан-Кайшидің шпионы Қауқай дереу өлім жазасына кесілсін!

3. Бүкіл ұланбай руының өкілдері экстремистер әрі мал ұрлаушылар ретінде 48 сағаттың ішінде совхоздың территориясынан аластатылсын! (Бұл жерде мал ұрлаушы деген айыптың қайдан шыққаны белгісіз еді. Әңгіме, сірә, баяғы облыстық архивке кеткен үйітілген қой туралы болса керек).

Қаулы әділ болу үшін бұған ұланбай руынан кем дегенде бір адам қол қойсын деген ұсыныс айтылған. Бұл ұсынысты Байжұма қуана қостаған және экстремист ұланбай болып жүруді ендігі жерде өзіне «позор» (қазақша баламасын таба алмағандықтан тура осылай деді) санайтынын, соған орай ұланбайлықтан шығып, бұланбай руының құрамына кіргісі келетінін айтып, саяси баспана сұраған.

Митингіге қатысушылар Байжұмаға саяси баспана беру мәселесі кейін, ауылдық кеңестің сессиясында (сессия мүшелері түгелге жуық бұланбайлар) қаралсын, әзірше оған «кірме» деген статус беріле тұрсын деген шешім қабылдады...

* * *

Сонымен бұланбайлар біржолата жеңіске жеттік деп шексіз қуанып, ұланбайларды 48 сағат ішінде тұқым-тұяғымен жер аудару қамына кірісіп еді. Бірақ, осы арада тағы да ешкім

күтпеген оқиға болды. Әлгі айтқан 48 сағаттың ішінде ұланбайлар емес, мүлдем керісінше, бұлар соншама сенім артып үміт күткен ГКЧП құлады. Мұның күтпеген оқиға болғаны сонша Кейкуат өмірінде бірінші рет есеңгіреп, орынынан тұра алмай қалды. Жоғарыдағылар одан да жаман болды. Облыстың бірінші басшысы Алтын жұлдыздың реті тап осы жолы келген шығар деп сақтықты ұмытып, қаттырақ қимылдап еді. Сонысы өзіне пәле болып жабысты. ГКЧП-ны қолдаған деген сөзге ілігіп, қорыққанынан инфаркт алып тынды.

Ауданның бірінші басшысы одан гөрі пысықтау болып шықты. ГКЧП құласымен КГБ-ның изоляторында мұрынынан қаны ағып жатқан Қауқайды дереу босатып алды. Сөйтіп оның мұрынының қанын өз қолымен тазалады. Көзінің көгерген жеріне пудра жақты. Шашын алдырып, иіс су септі. Рабкооптан соңғы модамен тігілген костюм-шалбар, алабажақ галустук әперді. Сосын ат шаптырым кабинетінің төріндегі оңаша шәй ішетін (кейде одан да басқа шаруалармен айналысатын) кішкене бөлмесіне апарып, айнаға қаратып еді — Қауқай өзін өзі танымай қалды. Қарсы алдында су жаңа костюм-шалбары, алабажақ галустугы бар, көзі жылтыраған өртіс сияқты біреу тұр...

* * *

Ауданның бірінші басшысы Қауқайды әлгі өртіс сияқты қалпымен ақ «Волгаға» салып «Коммунизм» ауылынан бір-ақ шығарды. Келсе, ауылдың бүкіл тұрғындары— бұланбайлар да, ұланбайлар да қолдарына дәу-дәу транспарант ұстап, кеңсенің алдындағы алаңға жиналыпты. Ленин ескерткішінің түбіндегі мінбеден бір топ адамның басы қылтияды. Қақ орталарында — Кейкуат! Ақ «Волғаны» көре салысымен Кейкуат:

— Жасасын демократия!.. Жойылсын ГКЧП!.. Ура!.. Ура! — деп айқай салды.

Оған ілесе бүкіл жұрт транспаранттарын олай-былай бұлғап, «Ура!.. Ура!» деп шулады. Айқайдан бүкіл алаң теңселіп кетті.

Ақ «Волгадан» түсіп жатқан Қауқайдың көзіне жас іркілді. Пудра езіліп, беті айғыз-айғыз боды. Бірақ соған қарамастан, Ленин ескерткіші түбіндегі митинг бүкіл еңбекшілердің аса зор саяси өрлеуі үстінде өтті. Митинг соңында үш баптан тұратын тағы бір қаулы қабылданды:

1. Даңқты жерлесіміз, пролетариаттың ұлы көсемі Бөлежан Ілиясұлы Ұланбайскийдың есімін туған ауданына беру туралы жоғары орындардың алдына мәселе қойылсын. (Бұл жерде Ұланбайский деген сөзді тым қазақшаланып кетпесін деп ауданның бірінші басшысы жазғызған еді).